
Gáspár Gabriella

A polgárosodás és még valami...

Érdekes és sajátos jelenség, hogy a kilencvenes évek elején a magyar társadalomtudományban még mindig hódít a polgárosodás kifejezés, sőt értelmezése körül, mint a 19. században, zűrzavarok vannak. A polgárosodás kategória reneszánsza bizonyos politikai megfontolások miatt érthető volt a hetvenes évek Magyarországon, bár már akkor sem volt korszerű, a kilencvenes évekre azonban már túlhaladottá kellett volna válnia. Posztmodern korunkban, mikor a lét, a valóság és a tudomány hagyományos értelmezése inog meg, anakronisztikusnak tűnik az a szorgalom, amellyel hazai társadalomtudósaink tisztázni igyekeznek a polgárosodás fogalmát. A fuzzy logika korában már máshogy kellene tudni a dolgokat... A társadalomtudományok sem menthetik fel magukat csupán azon az alapon, hogy a hely szelleme túlzottan áthatja tárgyukat és módszereiket.

Az a tény, hogy a polgárosodás napjainkban is figyelemre méltó társadalmi kategória, önmagáért beszél, s jelzi, hogy nem valósult meg, ami nem meglepő, mert ha ez megtörtént volna, most polgári társadalomban élnénk. Mivel azonban nem igazán tudjuk, hogy milyen jelzővel is illessük azt a társadalmat, amelyben élünk, nehéz leírni és néven nevezni azt a folyamatot, amelyet mint a társadalom modernizációját szeretnénk látni. Társadalmi önismeretünk káoszában nem is tehetünk egyebet, mint normatív kategóriákat keresni, amelyek segíthetik tudományunkat a nehézségeken. Normatív kategóriáinkat pedig onnan vesszük, ahonnan illik, a nyugati társadalomfejlődésből és a magyar társadalomtörténetből. A polgárosodás különösen szerencsés ebből a szempontból, mivel a nyugati minta nyomai felismerhetőek a magyar fejlődésben is.

A polgárosodást alapvetően történeti érvényességű kategóriának tartom, és ebben az értelemben használom kutatásban és oktatásban egyaránt. A polgárosodás értelmezését illetően, miként az előzőekből is következik, a történészek (például Tóth Zoltán, Benda Gyula) felfogása áll közel nézeteimhez. Úgy vélem, hogy a magyar polgárosodás folyamatának kutatása elsősorban a társadalomtörténet szempontjából bír jelentőséggel. A polgárosodás fogalmának pedig mint a tradicionális társadalom átalakulását mutató szintetikus kategóriának van létjogosultsága. A történeti társadalom tradicionális elemeinek átalakulását Magyarország esetében a 18. század második felétől jól leírhatónak vélem a polgárosodással, bár hazai körülményeink ismeretében még így is felmerülhet a polgárosodás kategória normativitása, történelmünkre erőltetett jellege. Azonban nehéz a polgá-

.....

rosodásnál átfogóbb kategóriát találni a rendi társadalom bomlási folyamatainak leírására és értelmezésére, még akkor is, ha ez a kategória sosem volt és nem is lesz mentes bizonyos normativitástól. Ami aztán maga után vonja társadalomfejlődésünk negatív minősítéseinek sorát, kárára történeti és jelenkutatásnak egyaránt.

Úgy vélem, a történeti kutatások mindenképpen meg kell előzzék a polgárosodás napjainkra vonatkozó vizsgálatát. Mindaddig, amíg történetileg nem tudjuk leírni a polgárosodást, míg nem tudjuk, hogy a rendi társadalom átalakulásának melyik szakaszában milyen rétegek milyen módon és mértékben, a társadalmi élet milyen szféráiban lépték át a tradicionális értékeket, addig napjainkig ható érvénnyel nem mondhatunk semmit a polgárosodásról. A polgárosodás vizsgálatánál mindenképpen figyelembe kell venni, hogy polgárosodás mint folyamat nem azonosítható a polgárság számának növekedésével. A polgárosodásban szerepet játszanak nem egyszer olyan társadalmi csoportok, amelyek a polgársággal nem azonosíthatók, de valamilyen módon érdekelték a polgárosodás folyamatában, s annak aktív részesei. A polgárság mint társadalmi kategória csupán a rendi társadalomban egyértelmű, körülhatárolt rendi jogosítványainál fogva. Tehát a polgárságnak létezik egy eredeti, a középkori rendi jogokkal összefüggő értelme. Ez a középkori polgár kevéssé volt hajlamos arra, hogy a társadalmat modernizálja, s bizonyos értelemben még a nemességnél is zártabb rendként volt képes viselkedni, nem engedve be soraiba, jogaiba azokat a feltörekvő új elemeket, amelyek arra vagyoniilag, vagy egyéb racionális okból érdemesek lettek. Később a magántulajdonon alapuló gazdaság kiterjedése megteremtette a burzsoát, a tőkés polgárt, majd értelmiségi találmányként Európa-szerte kialakult a citoyen, a szabadságjogokkal rendelkező egyén, az állampolgár fogalma. Ez utóbbi a polgár legtágabb értelmű megközelítése. A citoyen egyenlő az egyenlők között, s az ide tartozók körét minden országban a vallott egyenlőségeszme mindenkori terjedelme, s az ezen alapuló jogi szabályozás határozta meg. Ebben az értelemben a polgárosodás az elvi jogegyenlőségen alapuló társadalom létrehozását célozza, szoros összetűgésben az individualizációval.

A történeti polgárosodás kutatásokban tehát első lépésként a tradicionális társadalmat, annak gazdasági, politikai-jogi, eszmei-kulturális rendszerét, működési mechanizmusait és értékeit kellene vizsgálni, összefüggésben a társadalom szerkezetével. A rendi szerkezetet lehetséges a mindenkori foglalkozási szerkezettel együtt elemezni, ami nemcsak egy foglalkozási kataszter felállításának hasznával járhat, hanem megmutathatja a társadalomszerkezet bizonyos finom változásait is. Kétségkívül nehezíti a történeti társadalomszerkezet vizsgálatát, hogy legkorábban a 19. század elején — ami egyben a magyar polgárosodás első szakasza is — találunk először mintaként használható országos lajstromokat, melyek valamilyen, meghatározott szempontból készült foglalkozási listák. Ezek érvényességét behatárolja az a cél, ami miatt készültek (gondolok itt a korabeli folyóiratok előfizetői, illetve a különböző társaságok tagsági lajstromaira). Ezeknek az elemzése — a rendi és a foglalkozási szempont együttes alkalmazásával — haszonnal járhat, azonban csak a társadalomszerkezet felső szintjének, a kulturális-politikai elit összetételének vizsgálatát teszi lehetővé. (Ami persze nem kevés, hiszen ezek a csoportok a magyar polgárosodás aktív közreműködői voltak.)

Az általam kívánatosnak tartott történeti polgárosodáskutatás eleve a különböző társadalomtudományi diszciplínák együttműködését feltételezi. Nem hinném, hogy szerencsés

.....

volna, ha az egyes társadalomtudományi szakok különböző polgárosodás-fogalmakkal dolgoznának, egyrészt, mert ezzel elismernék, hogy nem képesek közös nyelven beszélni, másrészt a polgárosodás tipikus interdiszciplináris kategória. A polgárosodás problematikájának praktikus haszna éppen abban áll, hogy bizonyos értelemben rákényszeríti az egyes társadalomtudományi ágakat legalább a kommunikációra — ha az együttműködésre nem is. A polgárosodás-kategória kidolgozásához szükségesnek tartom a történelem, a gazdaságtan, a jog és a szociológia együttműködését, elsődlegesen a történeti, majd azt követően a jelenkutatásban is.

Az Erdei-féle kettős társadalommodellt túlhaladottnak érzem, elsősorban azért, mert egy alrendszer a tőkés gazdaság mentén indokolatlanul kettévágja a magyar társadalmat. Úgy vélem, Erdei nem tisztázza a gazdaság viszonyát a rendszer többi eleméhez, hanem koncepciójának megfelelően a kiemelten kezelt alrendszerhez igazítja azokat. A tőkés gazdaságon belül nem különíti el a tulajdon és birtoklás viszonyát az egyszerű alkalmazotti viszonytól, nem foglalkozik a rendies elemek tőkés tulajdonának kérdésével, a mezőgazdasági tőkével stb. Nem bíbelődik túl sokat azzal, hogy a két világháború közötti időszakban a magyar társadalom általa történelmi nemzeti elemeinek nevezett rétegei miként próbáltak alkalmazkodni a megváltozott gazdasági körülményekhez, illetve a polgári elemek miként próbáltak beilleszkedni az úriság értékrendszerébe. Nem elemzi a társadalom finomszerkezetét, noha ennek fontosságát az is bizonyítja, hogy a polgári és rendies elemek kölcsönös alkalmazkodási törekvései máig ható öszvértípusokat produkáltak.